

Αναδιφώντας το χθες (117)

Μ. Μακράκης: Η προσφορά των ελληνοδιδασκάλων στην εκπαίδευση των Κρητών

■ Του ΧΑΡΗ ΣΤΡΑΤΙΔΑΚΗ*

Συνεχίζουμε σήμερα τη δημοσίευση των εισηγήσεων που έγιναν στην εκδήλωση του Σχολικού Μουσείου του Δήμου Ρεθύμνης στις 22 Ιουλίου 2019, που είχε ως θέμα της την προσφορά του δασκάλου και της δασκάλας στον αλφαριθμητισμό των Κρητών κατά τον 19^ο αιώνα και μέχρι τη δεκαετία του 1960. Ήταν έξι σύντομες εισηγήσεις, τις οποίες ακολούθησε η τελετή αποκάλυψης των μνημείων του αφανούς δασκάλου. Όλες τους κρίθηκαν από το ακροατήριο ως ιδιαίτερα ενδιαφέρουσες, γι' αυτό και τις δημοσιεύουμε στις «Αναδιφώσεις» μας, ώστε με την έντυπη μορφή τους να είναι προσίτες και σε όσους δεν μπόρεσαν να παραστούν και να τις ακούσουν την όμορφη εκείνη καλοκαιρινή βραδιά. Σήμερα σειρά έχει η εισήγηση του Μανώλη Μακράκη «Η προσφορά των ελληνοδιδασκάλων στην εκπαίδευση των Κρητών».

Ο Μανώλης Μακράκης γεννήθηκε στη Ηράκλειο και αρχικά σπούδασε στη Ναυτική Ακαδημία Ηρακλείου, από την οποία αποφοίτησε το 1982. Για μια τριετία ταξίδεψε σε πλοία ως ανθυποπλοίαρχος σε ποντοπόρα πλοία και στη συνέχεια σπούδασε στην Παιδαγωγική Ακαδημία Ηρακλείου, στο Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και στο Διδασκαλείο Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Κρήτης. Το 2012 ανακηρύχθηκε αριστούχος διδάκτορας της Σχολής Επιστημών Αγωγής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Από το 1989 εργάζεται σε διάφορους τύπους σχολείων των νομών Ηρακλείου και Λασιθίου, ως δάσκαλος, ως Προϊστάμενος Εκπαιδευτικών θεμάτων, ως Διευθυντής Δημοτικών Σχολείων και ως Διευθυντής Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Λασιθίου. Έχει συμμετάσχει με εισηγήσεις σε αρκετά επιστημονικά συνέδρια και είναι συγγραφέας επτά βιβλίων, για την εκπαίδευση, την Ελούντα, το χωριό Καραβάδος κ.ά.

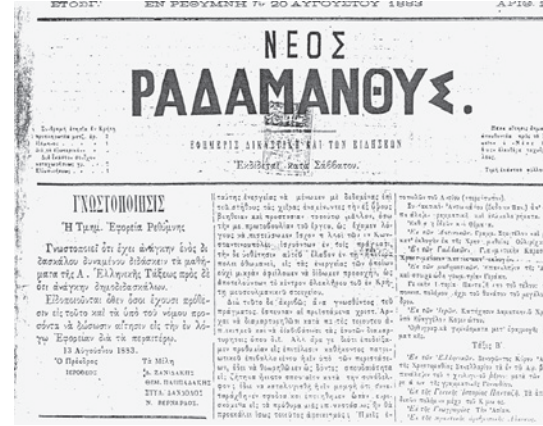
Κάνοντας λόγο για Ελληνοδιδασκάλους εννοούμε τους δασκάλους οι οποίοι δίδαξαν στα Ελληνικά Σχολεία, τα λεγόμενα Σχολαρχεία. Τους αποκαλούσαν *Ελληνοδιδασκάλους* για να τους ξεχωρίζουν από τους *Δημοδιδασκάλους*, τους δασκάλους δηλαδή των δημοτικών σχολείων. Ήταν οι δάσκαλοι που ανέβασαν τους μαθητές στην κλίμακα των αξιών και των γνώσεων αρκετά σκαλοπάτια. Από τα κολλυβογράμματα της ανάγνωσης και των πρακτικών λογαριασμών, των τετραταξίων Δημοτικών, στα λεγόμενα επιστημονικά μαθήματα. Κατά την ύστερη τουρκοκρατία η δευτεροβάθμια εκπαίδευση έλαβε συγκεκριμένη μορφή και περιεχόμενο και παρέχονταν σε σχολεία δύο διαφορετικών βαθμιδών, τα οποία τόσο στην ελεύθερη Ελλάδα όσο και στην Κρήτη ακολουθούσαν τα ίδια αναλυτικά προγράμματα και έφεραν την ίδια ονομασία. Αυτά ήταν τα *Ελληνικά Σχολεία* ή *Σχολαρχεία* και το *Γυμνάσιον*. Η εκπαίδευση στο Ελληνικό Σχολείο έπρεπε να είναι αυθηπάρκτη (αυτόνομη) για όσα παιδιά ενδιαφέρονταν να ενταχθούν στην κοινωνία με παραπάνω γνώσεις από του Δημοτικού ή δε ήθελαν να ακολουθήσουν γυμνασιακές σπουδές. Στην Κρήτη αναφέρεται η ύπαρξη Ελληνικού Σχολείου στο Ρέθυμνο το 1802 (στην εικόνα το μεταγενέστερο διδακτήριό του), με δάσκαλο το Ζαχαρία Πρακτικίδη. Στο Ηράκλειο ιδρύθηκε το 1808, ενώ λίγα χρόνια αργότερα ιδρύθηκε και στα Χανιά.

Οι συχνές επαναστάσεις για την αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού ανέσπευαν τη λειτουργία των Σχολαρχείων για μεγάλα χρονικά διαστήματα. Το Ελληνικό Σχολείο είχε τρεις τάξεις, σε πολλές όμως περιπτώσεις στην ύπαιθρο, ανάλογα με τον αριθμό μαθητών και δασκάλων λειτουργούσε με δύο ή με μία. Ελληνικά σχολεία λειτουργούσαν ακόμη, εκτός από την πόλη του Ρεθύμνου, στη Μονή του Αγίου Πνεύματος κοντά στον Κισσό (εικόνα), από το 1853. Μετά τον Οργανικό Νόμο του 1868, ιδρύθηκαν το 1870 στις τρεις μεγάλες πόλεις της Κρήτης καθώς και στα μεγαλύτερα και κεντροκότερα χωριά. Στο τμήμα Ρεθύμνης λειτουργήσε στο Μοναστηράκι Αμαρίου από το 1870. Να τονισθεί ότι τη λειτουργία των Ελληνικών σχολείων είχαν αναλάβει οι Δημογεροντίες, τα έσοδα των οποίων προέρχονταν από την ενοίκιαση των κτημάτων των μοναστηριών κάθε Τμήματος. Επί Κρητικής Πολιτείας επανιδρύθηκαν το 1901... Όπως και το 1870, Ελληνικά σχολεία ιδρύθηκαν στις τρεις πόλεις (Χανιά, Ρέθυμνο, Ηράκλειο) και στην ύπαιθρο της Κρήτης. Στο τμήμα Λασιθίου λειτουργούσαν από το 1871 σε Νεάπολη, Ιεράπετρα, Σπήτεια και Βιάννο, ενώ από το 1876 λειτουργήσε και στο Τζερμιδάω του Οροπεδίου Λασιθίου.

Τα Ελληνικά σχολεία, κατηγορήθηκαν για ημιμάθεια, για στροφή στον κλασικισμό (οι μαθητές διδασκόνταν 12 ώρες ελληνικά εβδομαδιαίως, οι περισσότερες από τις οποίες ήταν αφιερωμένες στην αρχαία γλώσσα), και για καλλιέργεια θεσπιθηρικής νοστορίας. Αδυνατούσαν να προσφέρουν την αναγκαία πρακτική εκπαίδευση και αντί αυτής πρόσφεραν ημιμάθεια, απομακρύνοντας τους μαθητές από την πλούσια κρητική γη, τα 2/3 της οποίας ήταν ακαλλιέργητα. Καταργήθηκαν το 1909, έπειτα από εισήγηση του επί της Παιδείας Συμβούλου, δηλαδή Υπουργού, του Ρεθεμνιώτη Ι. Σαουνάτσου. Αντικαταστάθηκαν με τα Ανώτερα εξετάζια Δημοτικά Σχολεία, ένα καινοτόμο στον ελληνικό χώρο θεσμό. Σύμφωνα με τους νόμους περί Παιδείας των ετών 1881 και 1889 η Ελληνοδιδασκαλία έπρεπε να είναι απόφοιτος τουλάχιστον Γυμνασίου. Η έλλειψη τους όμως ανάγκαζε τις Εφορίες να προλαμβάνοντας αποφοίτους έστω και κάποιων τάξεων. Ο μισθός των Ελληνοδιδασκάλων κυμαινόνταν ανάλογα με τα προσόντα τους από 400 - 900 γρόσια, ενώ των Δημοδιδασκάλων από 180-500 γρόσια. Πρακτικά σε επίπεδο Κρήτης ελάχιστοι ήταν εκείνοι που διέθεταν τα οριζόμενα από το νόμο προσόντα (όπως φαίνεται και από τις συχνές στον Τύπο αγγελίες ζήτησής τους, εδώ από τον «Νέο Ραδάμανθυ» του 1883).

αρκετοί εξοικονόμησαν χρήματα και αποφοίτησαν από το Γυμνάσιο, ενώ οι περισσότεροι συνέχισαν αργότερα τις σπουδές τους στο Πανεπιστήμιο, ακολουθώντας «την εις αρετήν άγουσαν οδόν», όπως χαρακτηριστικά τόνιζαν στην αίτηση διορισμού των. Να επισημάνουμε ότι η αποφοίτηση από το Γυμνάσιο ήταν άθλος, ιδιαίτερα για τα παιδιά της υπαίθρου που έπρεπε να εγκατασταθούν σε Χανιά, Ρέθυμνο, Ηράκλειο και Νεάπολη. Εκτός από τα έξοδα επιβίωσης και την ταλαιπωρία μεταβολής από τα απομακρυσμένα χωριά τους, έπρεπε να καταβάλουν τέλη ή εισιτήρια, όπως τα ελεγκαν, εγγραφής ή απολυτηρίου. Η αδυναμία καταβολής τους, λόγω πενίας, ήταν μία από τις σημαντικότερες αιτίες μαθητικής διαρροής. Αρκεί να αναφέρουμε ότι για ενδεικτικό και εισιτήριο εγγραφής στην τετάρτη και τελευταία τάξη του τετρατοπίου Γυμνασίου έπρεπε να καταβληθούν περί το 1890, 95 γρόσια, δηλαδή 12 ημερομισθία, κόστος δυσβάστακτο για τους μαθητές υιούς απόρων γεωργών, «σχεδόν πενήτων, στερωμένων και αυτού τους επιουσίου άρτου», όπως χαρακτηριστικά διαβάζουμε σε έγγραφο και στον τύπο της εποχής (στη φωτογραφία ο Εμμανουήλ Λουρωτός από το Αμάρι, δημοδιδάσκαλος και ελληνοδιδάσκαλος).

Οι μισθοί των δασκάλων εξαργωντάνταν από τις σπουδές και τις καινοτήτες τους και κυμαινόνταν από 4.000 έως 7.000 γρόσια το έτος (δέκα μήνες εργασίας), 7.000 έως 9.000 για το σχολάρχη, ενώ των δημοδιδασκάλων από 1.800 μέχρι 5.000 γρόσια το χρόνο. Αξίζει όμως να σημειώσουμε ότι πολλοί Ελληνοδιδάσκαλοι, όπως και Δημοδιδάσκαλοι, που εργάστηκαν κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αιώνα (1880-1896), ουδέποτε εισέπραξαν αυτά τα χρήματα. Τι κι αν κατάφυγαν σε απεριγνή και δικαστικές προσφυγές. Σε πολλούς χρεωστούνταν μισθοί δέκα έως και τριάντα μηνών! Κάποιοι δέχτηκαν κούρεμα στις δεδουλευμένες αποδοχές τους 40% και μ' αυτόν τον τρόπο εισέπραξαν μέρος από τα δικαιούμενα. Γεγονός αναμφισβήτητο είναι πως το πρόβλημα της μισθοδοσίας των ελληνοδιδασκάλων αποτέλεσε τροχοπέδη στη λειτουργία των σχολείων και στην εκπαίδευση των μαθητών. Το 1903 η Κρητική Βουλή ψήφισε νόμο που υποχρέωνε τις Μοναστηριακές Επιτροπές να καταβάλουν τα χρεωστούμενα, χωρίς όμως τόκου και δικαστικά έξοδα (στη φωτογραφία οι μαθήτριες και το προσωπικό του Ρεθεμνιώτικου Σχολαρχείου Θηλέων).

Οι Ελληνοδιδάσκαλοι και όσοι Κρήτες σπούδασαν στην ελεύθερη Ελλάδα κατά τη διάρκεια της επανάστασης του 1866, υποθέτησαν ριζοσπαστική ιδεολογία και προωθημένες θέσεις, που είχαν τις επιπτώσεις τους όχι μόνο στην προώθηση της παιδείας αλλά και στα εθνικά θέματα. Τονώθηκε το εθνικό τους φρόνημα. Η ιδεολογία αμφοτέρων, Κρητών και Ελλαδιδών, δεν ήταν καθόλου αρεστή στην οθωμανική εξουσία. Οι περισσότεροι όταν επαναπατρίστηκαν εκλέχθηκαν πληρεξούσιοι, αγωνιζόμενοι μέσα από τη Γενική Συνέλευση που δημιούργησε η Σύμβαση της Χαλέπας, για την προώθηση και προαγωγή της εκπαίδευσης. Ηγήθηκαν επαναστατικών κινημάτων. Η παιδεία επηρέασε καθοριστικά την ιδεολογία και την πολιτική συνείδηση των χριστιανών της Κρήτης (στη φωτογραφία ο Νίκος Καζαντζάκης μαθητής το έτος 1890). Οι νέοι που σπούδασαν στην Ελλάδα πήραν τα ήνια των επαναστατικών κινημάτων, με πάγιο και διαρκές αίτημα την Ένωση με την Ελλάδα. Οι περισσότεροι Ελληνοδιδάσκαλοι συστρατεύτηκαν σ' αυτόν τον αγώνα.

Η πένα του δασκάλου μήκη δίπλα στην πιστόλα του αγωνιστή και τον διπλωματικό κάλαμο των πολιτικών. Οι Ελληνοδιδάσκαλοι υπήρξαν άνδρες των γραμμάτων αλλά και των αρμάτων, όποτε η περιστάση το επέβαλλε. Κατά τη διάρκεια των επαναστάσεων εκλέχονταν τα σκoλεία τους και ανέβαιναν στα βουνά. Τα παραδείγματα σε όλο το μήκος και πλάτος του νησιού αφθονούν. Για το ρόλο των εγγραμμάτων που είχαν σπουδάσει στην ελεύθερη Ελλάδα Ελληνοδιδασκάλων, δημοδιδασκάλων, δικηγόρων και ιατρών, ο ελληνικής καταγωγής πασάς (1885-87), Ιωάννης Σάββας, σε μακροσκελή του αναφορά προς το Σουλτάνο καταγγέλλει την επαναστατική δράση των μορφωμένων Κρητών που είχαν σπουδάσει στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας, επιβεβαιώνοντας τα παραπάνω. Ο Σάββας Πασάς αφού αναλύει την κοινωνική κατάσταση στο νησί, «προφητεύει» ότι η φτώχεια, η βαριά φορολόγηση, η απουσία υποδομών στο νησί, οι παρανομίες που διαπράττονται, η έλλειψη νόμου και τάξης και η κρατική διαφθορά θα οδηγήσουν και τους νομιμόφρονες χριστιανούς προς την πλευρά των εξεγερμένων επαναστατών.

Μετά την απελευθέρωση της Κρήτης και την ίδρυση της Κρητικής Πολιτείας οι Ελληνοδιδάσκαλοι συνέχισαν από άλλο μετερίζι την σπουδαία τους προσφορά στην εθνική υπόθεση που τάλανιζε τότε την Κρήτη, στον ιερό της Ένωσης σκοπό. Όντας πτυχιούχοι οι περισσότεροι, γιατροί, δικηγόροι, καθηγητές εκλέχτηκαν και υπηρέτησαν ως βουλευτές στην Κρητική Βουλή και στελέχωσαν την κρατική μηχανή. Εν κατακλείδι, οι Ελληνοδιδάσκαλοι, κράτησαν την Κρήτη όρθια στην ιδιαίτερα κρίσιμη περίοδο της σκλαβιάς και του ζοφερού σκότους της αμαθείας, συντηρώντας την ελπίδα, κρατώντας υψηλά το φρόνημα των κατοίκων, αναμένει τη φλόγα της αυτογνωσίας και των ιδανικών, για να διαλύει τα σκοτάδια της αμαθείας και της γραμματουσύνης, ενισχύοντας την εθνική ταυτότητα, μέχρις ότου χάραξε το λυκαυγές της κρητικής ελευθερίας, με την αποχώρηση του δυνάστη και την ίδρυση της νεοπαγούς Κρητικής Πολιτείας. Στη συνέχεια αγωνίστηκαν πολεμώντας για να γυρίσει ο ήλιος, να έρθει να ανατείλει και να λάμψει ο ήλιος της λευτερίας στο αιματοβαμμένο νησί, με την πολυπόθητη Ένωση με τη Μητέρα Πατρίδα.

Εδώ τελείωσε η εισήγηση του Μανώλη Μακράκη στην καλοκαιρινή εκδήλωση του Σχολικού Μουσείου. Στη συνέχεια ο ίδιος δημοσίευσε ένα άρθρο στην εφημερίδα «Χγψ της Βιάννου», από το οποίο επιλέγουμε για κλείσιμο ένα απόσπασμα. «Ο θετικός ρόλος μιας επαρχιακής εφημερίδας αλλά και η ποικιλόμορφη προσφορά της ήταν το έναυσμα για το παρόν δημοσίευμα... Αναφερόμαστε συγκεκριμένα σε μια φωτογραφία που πρωτοδημοσιεύτηκε στην «Χγψ της Βιάννου» περί το 1922, έγινε εξώφυλλο βιβλίου το 2013 και πριν από λίγες ημέρες γλυπτό του αφανούς δασκάλου στο Ρέθυμνο. Πρόκειται για μια φωτογραφία του 1927 των μαθητών του σχολείου της Κάτω Βιάννου με το δάσκαλό τους Χαράλαμπος Τζανάκη. Απόσπασμα της φωτογραφίας, δημιουργία του γραφίστα Ηλία Κορσιέση, αποτέλεσε το εξώφυλλο του βιβλίου «Κρητών Παιδεία» του υπογράφοντος... Πρόσφατα αποτέλεσε την έμπνευση για τη δημιουργία γλυπτού αφιερωμένου στον αφανή δάσκαλο της Κρήτης. Το γλυπτό τοποθετήθηκε στον αύλειο χώρο του Δημοτικού Σχολείου του Ρεθύμνου, το οποίο φιλοξενεί το Σχολικό Μουσείο του Δήμου Ρεθύμνης. Τα αποκαλυπτήρια του εντυπωσιακού γλυπτού έγιναν στις 22 Ιουλίου 2019, στο τέλος μιας καθ' όλα επιτυχημένης εκδήλωσης, από το Δήμαρχο Ρεθύμνου Γιώργο Μαρινάκη».

Πρόταση ανάγνωσης

Η σημερινή πρόταση ανάγνωσης δεν μπορεί να αναφέρεται παρά στη διδακτορική διατριβή του Μανώλη Μακράκη, η οποία πήρε και έντυπη μορφή, με τον τίτλο «Κρητών Παιδεία. Η παιδεία στην τουρκοκρατούμενη και αυτόνομη Κρήτη. Η περιοχή Αρχαλοχωριού, Καστελλίου και Βιάννου», που εκδόθηκε το 2013 και επανεκδόθηκε το 2018 από την Περιφέρεια Κρήτης. Η διατριβή εκπονήθηκε στο Παιδαγωγικό Τμήμα Νηπιαγωγών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων και υποστηρίχθηκε το έτος 2002, κρίθηκε ως άριστη. Οι φιλομαθείς αναγνώστες μπορούν να την βρουν εύκολα στο διαδικτυο, στο Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών. Όπως θα έχουν ήδη διαπιστώσει, το μεγαλύτερο μέρος των διατριβών που αναφέρονται στην εκπαιδευτική ιστορία της Κρήτης (Ρέθυμνο, Ηράκλειο, Λασιθί) εκπονήθηκε στο Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων και όχι σε εκείνο της Κρήτης, όπως θα ήταν λογικότερο. Ίσως γιατί κάποιοι από τους εδώ αρμόδιους ενδιαφέρονται περισσότερο για τα ευρωπαϊκά προγράμματα και τις χρηματοδοτήσεις τους παρά για την εκπαιδευτική ιστορία του τόπου που τους φιλοξενεί. Όπως και να έχει όμως το πράγμα, να έχετε και σήμερα καλή ανάγνωση!

* Ο Χάρης Στρατιδάκης είναι Δρ Παιδαγωγικής-ιστορικός ερευνητής-συγγραφέας strharris@yahoo.gr, 2831055031

